

Voiko Suomen teologinen instituutti yhdistää pietistisen ja ortodoksisen luterilaisuuden?

Otsikon haastava kysymys on siitä erikoinen, että siihen voi nopeastikin vastata sekä myöntävästi että kieltävästi. STI on periaatteessa paikka, jossa harjoitetaan teologista pohdintaa ja analyysien tekoa. Miksipä ei siis työskentely tällaisenkin kysymyksen kanssa johtaisi mahdollisista jännitteistä eteenpäin.

Toisaalta voidaan kuitenkin sanoa, että teologisten näkemysten tai eri järjestöjen välisten jännitteiden sovittelu ei kuulu instituutin tehtäviin. STI on opiskelijajärjestö, joka työskentelee rajatusti teologian opiskelijoiden parissa. Instituutin yhteistoiminta-asiakirjassa on jo ennen järjestön perustamista määritelty ne teologiset linjaukset, joiden puitteissa toiminta suoritetaan. Tämä asiakirja on yhdistänyt melko eri tavalla ajattelevia järjestöjä yhteisen työn taakse. Jokainen toimintaan mukaan tullut järjestö on suostunut työskentelemään näissä puitteissa vaatimatta muilta kumppaneilta sen suurempaa yksimielisyyttä. Tässä mielessä instituutti on jo nyt yhdistänyt pietistisen ja ortodoksisen luterilaisuuden perinteet riittävällä tavalla.

Teologinen analyysi on aina hyödyllinen ja se voi hedelmöittää keskustelua niin instituutin sisällä kuin sen jäsenjärjestöjen keskuudessa. Seuraavassa pohdinnassa näkökulma on periaatteellisten näkemysten hermeneutiikassa eli tällä hetkellä vaikuttavien käsitysten merkitysten tulkinnessa.

1. *Yleistä.* Ensin lienee syytä huomauttaa, että pietistisen ja ortodoksisen luterilaisuuden määrittely ei ole aivan helppoa. Kirkkohistorioitsija osaisi varmasti antaa siihen oman vastauksensa. Dogmaatikollekin analyysin teko olisi melko helppoa. Mutta aikamme teologisen keskustelun ytimet eivät enää avaudu palaamalla pelkästään Speneriin tai Gerhardiin. Edes Pieper ei taida selventää tilannetta. Tämän päivän keskustelua kuvannee pikemminkin jana, jonka toisessa päässä on maallikkopainotteinen evankelioiva kristillisuus ja toisessa päässä korkean kirkkokäsityksen ohjaama, liturgisesti painottunut luterilaisuus. Useimmat keskustelijat sijoittuvat janalla muualle kuin sen ääripäihin – ainakin instituutin jäsenjärjestöissä.

2. *Kirkkokäsitys.* Keskustelijat lienevät periaatteessa yhtä mieltä Tunnustuskirjojen opetuksesta kirkosta. Keskeinen lähtökohta on Augustanan seitsemäs artikla.

”Edelleen seurakuntamme opettavat, että yksi, pyhä kirkko on pysyvä ikuisesti. Kirkko on pyhien yhteisö (*congregatio sanctorum*), jossa evankeliumi puhtaasti julistetaan ja sakramentit oikein toimitetaan (*recte administrantur sacramenta*). Kirkon todelliseen ykseyteen riittää yksimielisyys evankeliumin opista ja sakramenttien toimittamisesta. Sen sijaan ei ole välttämätöntä, että perityt inhimilliset traditiot, jumalanpalvelusmenot tahi seremoniat, jotka ovat ihmisten säätämiä, ovat kaikkialla samanlaiset. Paavali näet sanoo: ”Yksi usko, yksi kaste, yksi Jumala, joka on kaikkien Isä” jne.” (VII, Kirkko)

Keskustelua vie eteenpäin em. kohtaa vastaava Puolustuksen artikla 7 (ja 8).

”Me näet myönnämme, että teeskentelijät ja jumalattomat tämän elämän aikana elävät seurakuntaan sekoittuneina ja ovat sen jäseniä sikäli, että heillä on ulkonainen yhteys kirkon merkkeihin: sanaan, tunnustukseen ja sakramentteihin, paitsi jos heidät on seurakunnan yhteydestä erotettu. Eivät sakramentit liioin menetä tehoaan sen johdosta, että niitä hoitavat jumalattomat. Päin vastoin, me emme menettele väärin, jos käytämme hyväksemme sakramenteja, joita jumalattomat hoitavat. Paavalikin ennustaa niin käyvän, että

Antikristus istuu Jumalan temppelissä, toisin sanoen pitää valtaa kirkossa ja hoitaa sen virkoja. Kirkkopa näet ei ole sellainen yhteisö, joka vain rakentuu ulkonaisten tekijöiden ja menojen varaan, kuten muut yhteisöt, vaan se on ensisijaisesti uskon ja Pyhän Hengen yhteys sydämissä. Sillä on kuitenkin ulkonaiset merkkinsä, joista se voidaan tuntea: puhdas evankeliumin oppi ja Kristuksen evankeliumin mukainen sakramenttien hoitaminen.” (VII, 3-5)

Jo Apologian alussa nostetaan siten esille tärkeä jaotus ulkonaisten tekijöiden ja Pyhän Hengen yhteyden välillä. Vaikka vielä ei pidä lähteä tekemään suuria johtopäätöksiä eron luonteesta, sen todellisuus on pantava merkille. Eron johdosta Apologiassa joudutaan tietysti määrittelemään historiassa toteutuvaa kirkkoa tarkemmin.

”Kirkossa itsessään on ääretön määrä jumalattomia ihmisiä, jotka sortavat sitä. Näissä oloissa emme saa menettää toivoamme, vaan meidän on tiedettävä, että kirkko tulee kaikesta huolimatta säilymään... Edelleen siinä sanotaan kirkkoa katoliseksi, jotemme käsittäisi sitä tiettyjen kansakuntien ulkonaiseksi laitokseksi, vaan pikemminkin siten, että se sulkee piiriinsä kaikkalle maailmaan hajaantuneet ihmiset, jotka ovat yhtä mieltä evankeliumista, joilla on sama Kristus, sama Pyhä henki ja samat sakramentit, huolimatta siitä, ovatko heidän inhimilliset perinnäissääntönsä samanlaiset vai erilaiset. Eräaseen dekreettiin liittyvässä selityksessä sanotaan, että kirkko, sanan laajemmassa mielessä, käsittää sekä hyvät että pahat, edelleen että pahat kuuluvat kirkkoon vain nimellisesti (*nomine*), eivät todellisesti (*non re*), kun sen sijaan hyvät kuuluvat siihen sekä todellisesti että nimellisesti (*vero re et nomine*).” (VII, 9-11)

Apologiassa seurataan Augustinuksen opetusta, jonka mukaan seurakunta on *corpus permixtum*, pyhistä ja syntisistä koostuva yhteisö. Augustinus vastusti donatolaisia, joiden mukaan arvottomien viranhaltijoiden toimitukset eivät ole päteviä. Apologia jatkaa samalla linjalla ja toteaa, että kyseistä johtopäätöstä ei tule tehdä. Ero on hengellinen. ”Jos kirkko, joka todella on Kristuksen valtakunta, on jotakin aivan muuta kuin Perkeleen valtakunta, tästä seuraa välttämättä, että jumalattomat eivät ole kirkko, koska he ovat Perkeleen valtakunnassa. Tosin he kyllä tässä elämässä, kun Kristuksen valtakunta ei vielä ole tullut ilmi, ovat kirkkoon sekoittuneina ja hoitavat kirkon virkoja.” (VII, 17)

Apologian mukaan emme saa loukkaantua ”virkaa hoitavien kelvottomuuteen”.

”Siksi me Raamatun mukaisesti käsitämme asian niin, että kirkko sanan varsinaisessa merkityksessä on niiden pyhien yhteisö, jotka todella uskovat Kristuksen evankeliumin ja joilla on Pyhä Henki. Yhtä kaikki me kuitenkin tunnustamme, että heihin on tässä elämässä sekoittuneina monia teeskentelijöitä ja jumalattomia, joita heihin yhdistävät ulkonaiset merkit. He ovat kirkon jäseniä ulkonaisten merkkien puolesta, ja sen nojalla he hoitavat kirkon virkoja. Myöskään eivät sakramentit menetä vaikutustaan sen tähden, että arvottomat niitä hoitavat, koska he kirkon kutsun perusteella edustavat Kristuksen persoonaa. Omaa persoonaansa he eivät edusta, niin kuin Kristus todistaa: ”Joka kuulee teitä, se kuulee minua.” Kun he saarnaavat Kristuksen sanaa ja toimittavat sakramenteja, he tekevät sen Kristuksen puolesta ja hänen sijassaan. Näin opettaa meitä tuo mainittu Kristuksen sana, jotta emme loukkaantuisi virkaa hoitavien kelvottomuuteen.” (VII, 28)

Augustinan tarkastelusta nousee ainakin kolme merkittävää keskustelun teemaa. Ensimmäinen siinä herätetään kysymys todellisen kirkon (Kristuksen ruumiin) olemuksesta. Kaikki kastetut ulkonaisen kirkon jäsenet eivät ole todellisen kirkon jäseniä. Heti kun tällainen jako tehdään, syntyy ns. laitospirkon problematiikka. Ihmiset ovat jäseniä ulkonaisessa organisaatiossa ja papit saavat vihkimyksensä ja virkamääräyksensä siltä. Todellinen kirkko (*in re*) on kuitenkin jotain muuta – muuten eroa ei tarvitsisi tehdä. Tässä vaiheessa ei vielä oteta lainkaan kantaa siihen, nimitetäänkö todellista kirkkoa näkymättömäksi tai mitä ontologisia kysymyksiä liittyy näkyvän kirkon määritelmiin. Tärkeätä on huomata, että olennaisin jako on joka tapauksessa tehty.

Toinen kysymys koskee ”jumalattomien pappien” ongelmaa. Koska seurakunta oli *corpus permixtum*, kirkon tuntomerkkien toteutumisen ei ajateltu olevan sidoksissa papin suhteeseen todelliseen kirkkoon. Sakramentin pätevyys tai viran pätevyys ei ollut sidoksissa papin sielun tilaan.

Entä mikä uudistaa kirkon? Janan pietistisessä päässä ajatellaan kaiketi, että Raamatulle uskollinen evankelioimistyö elävöittää kirkkolaitoksen, olipa sen tila mikä tahansa. Kirkko toteutuu käytännössä siellä, missä uskovat kohtaavat Sanan äärellä. Janan toisessa päässä uudistusta haetaan

yleensä oikein toimitetun (virka) jumalanpalveluksen kunnollisesta toteuttamisesta. Silloin ajatellaan lähinnä siten, että kirkko toteutuu oikean viran toimittamien sakramenttien kautta.

3. *Kirkon tuntomerkeistä: näkyvä - näkymätön / ulkonainen - olennainen.* Augustanan kirkkoartikla tuskin on kenellekään ongelma. Ilman evankeliumia ja oikeita sakramenteja Jumalan valtakunta ei voi toteutua, ihmiset eivät voi pelastua. Me haluamme tehdä työtä niin, että evankeliumi voisi kaikkua puhtaana. Kukaan ei toivo sanoman turmeltumista tai opin vääristymistä – mutta kirkko ei katoa jokusten huonojen saarnaajien takia.

Käsitystä kirkosta painotetaan kuitenkin tarkastelemamme “janan” eri päissä eri tavalla. Pietistisessä päässä painotetaan kirkkoa Kristuksen ruumiina ja uskovien yhteisönä. Ortodoksian päässä korostetaan puolestaan usein apostolista virkaa ja kirkon tuntomerkkejä. Keskustelu on toisinaan ajautunut kiistaksi näkymättömän kirkon ja näkyvän kirkon välillä.

Viimeksi mainittu jännite on lähtökohdiltaan jossain määrin virheellinen. Kristuksen ruumis on ilmeisesti kaikkien keskustelijoiden mielestä näkymätön. Tuskinpa kukaan lähtee nimeämään tosiuskovien joukkoa. Näkymättömyys koskee siis yksittäisiä ihmisiä. Näkyvyys puolestaan koskee sakramenteja ja kirkon tuntomerkkejä. Niitä taas harva lähtisi määrittelemään näkymättömiksi janan kummassakaan päässä. Esimerkiksi kaste on selvä ja näkyvä sakramentti.

Ongelmaa on kuitenkin kiristänyt se, että aiheeseen liittyy kolmaskin, perin näkyvä tekijä. Lutherin sanoin kirkko on myös “ulkonainen laitos”. Mitä kaikkea tältä “laitokselta” pitäisi edellyttää?

Kirkon tuntomerkeistä janan eri päissä ajatellaan hieman eri tavalla. Onko tuntomerkkeihin luettava vain Augustanan kolmikko, vai esimerkiksi Lutherin laajempi luettelo? Löytyykö näistä näkyvän kirkon edellytykset, joita ilman yhteyttä ei voi olla?

Augustanassa kirkon tuntomerkkejä ovat Sana ja sakramentit. Näin voitaisiin puhua esim. kolmesta tuntomerkestä, mutta tämäkin määritelmä on avoin tulkinnoille ja se voidaan kokea rajoittavana. Tosin usein viitataan Lutherin seitsemään tuntomerkkiin (Konsiileista ja kirkoista, 1539). Laajempi luettelo ei ole sen helpompi tulkinnan kannalta. Tunnusmerkkejä ei voi eristää kirkon muusta todellisuudesta.

Sanasta ja sakramenteista Luther kirjoittaa: ”Missä näet sellaisen merkin, siellä tiedät varmasti kristillisen kirkon eli pyhän kristillisen kansan olevan...” Merkki on näkyvä ja todellinen. Se antaa varmuuden siitä, että evankeliumi on löydettävissä eikä se ole salattu tai piilossa.

Muita merkkejä ovat avaimet (rippi), virat (”Sillä kirkko ei voi olla ilman sellaisia piispoja, saarnaajia, pappeja. Ja jälleen eivät myöskään he voi olla ilman kirkkoa, vaan niiden tulee olla toinen toisensa luona.”), rukous ja pyhä risti (vaino). Näiden tuntomerkkien välillä on ajateltu olevan tietty suhde. Sana ja sakramentit ovat muista johtamattomia, normin antavia merkkejä. Jälkimmäiset saavat arvonsa niistä (näin Mannermaa, *Kristillisen opin vaiheet*, 116). Tällaisesta tulkinnasta lienee kuitenkin erimielisyyttä.

Myönteisessä mielessä ihmisten pelastukseen johtamisen kannalta tuntomerkit ovat kaiketi ongelmattomia. Luther sanoi, että niiden avulla Kristus tekee meidät päivittäin eläviksi. Negatiivisen funktion kannalta tuntomerkkien arviointi on vaikeampaa. Jälleen kohtaamme vaikean ja monimutkaisen seikan. Ulkonainen laitos ja todellinen kirkko eivät samastu täysin. Todellisella kirkolla tarkoitamme uskon yhteyttä Vapahtajaan, Kristuksen ruumiin jäsenyyttä. Vain syntiselle ”ulkoapäin” annettu sakramentti, puhdas evankeliumi, synnyttää tuon osallisuuden. Evankeliumi ei saa kirkosta kadota – koska silloin osallisuutta Kristukseen ei synny.

Toisaalta on kuitenkin samaan aikaan totta, että yksittäinen kirkon tuntomerkki voi turmeltua vääräksi opiksi ilman, että ajattelisimme sen estävän pelastuksen todellisuutta. Merkit kyllä osoittavat tien pelastukseen, mutta yhden merkin puuttuminen tai väärä tulkinta ei vie ihmistä kadotukseen. Tässä mielessä tuntomerkkien ei ole tarkoitettu kuvaavan Jumalan valtakunnan rajaa. Katolinen voi pelastua paaveineen ja valhevirkoineen. Väärän ehtoollisteologian kannattaja voi päästä taivaaseen. Ongelmallisen rippikäytännön toteuttaja voi olla pelastettu.

Näyttääkin siltä, että tuntomerkkien pohdinta kirkkokäsityksen kannalta palautuu kysymykseen oikeasta tai puhtaasta opista. Oikean näkyvän (evankelisen) kirkon voidaan ajatella olevan siellä, missä kaikki ko. tuntomerkit toteutuvat. Siellä, missä ne eivät toteudu, esiintyy harhaoppia. Merkeistä voi siten tulla kirkon yhteyden ongelma siitä huolimatta, että heterodokseja ei tuomita kadotukseen.

Asiaan liittyvää jännitettä on yritetty ratkaista puhumalla em. näkyvän ja näkymättömän kirkon erosta. Se liittyy lähtökohdiltaan Augustanassa mainittuun kirkon määritelmään. Todellinen kirkko on ”näkymätöntä” yhteyttä Kristus-ruumiiseen. Silloin on tärkeä pohtia sitä, mitä kaikkea ulkonaiselta laitokselta edellytetään. Käytännössä tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, missä määrin ristiriitaisuutta siedetään ulkonaisen kirkon sisällä. Pietistisen tradition kannattajat ovat yleensä sietäneet suurempia näkemyseroja kuin ortodoksisen luterilaisuuden edustajat.

Tuo vastakkainasettelu on kuitenkin teologisesti osoitettu ongelmalliseksi. Vaikeutena on ollut ns. sohmilainen (Sohm 1841-1917) käsitys, jonka mukaan tosi kirkko on olemismuodoltaan vain spirituaalinen. Silloin näkymätön kirkko on mielletty tosi kirkoksi siten, että sillä ei ole mitään yhteyttä näkyvään todellisuuteen (”onttinen näkymättömyys”). Tällöin joutuvat sekä sakramentit että virka kyseenalaisiksi. Tämän ongelman tähden on haluttu kokonaan luopua vastakkainasettelusta näkyvä - näkymätön, joka edellä todettiin hieman hedelmättömäksi.

Esimerkiksi Mannermaa (Krist. opin vaiheet, 120s.) on tosin esittänyt, että näkymätön ja näkyvä ovat sisäkkäin, eivät erossa toisistaan. Hän puhuu ”noeettisesta näkymättömyydestä” eli että tosi kirkon varsinainen todellisuus ei ole empiirisen tietämiskyvyn ulottuvilla. Se on vain uskolle havaittavissa olevaa todellisuutta. Silloin näkymätön kirkko ei sulje pois näkyvää kirkkoa, vaan edellyttää sen. Varsinainen kirkko on ulkonaisessa kirkossa, mutta vain uskolle ilmeinen. Siksi voidaankin ajatella, että kirkon tuntomerkit osoittavat ulkonaisessa laitoksessa (uskolle), missä tosi kirkko on.

Tämä näkemys lienee helppo hyväksyä, jos todetaan se, että myös siinä voidaan haluttaessa käyttää termejä näkyvä ja näkymätön (kuten Mannermaakin teki) – kunhan todellisen sakramentin ja todellisen pelastuksen yhteys säilytetään. Kysymys on siitä, että kaikki osapuolet eli eri jaotusten käyttäjät myöntävät tekevänsä eron ulkonaisen laitoksen ja todellisen Kristuksen ruumiin välille.

4. *Yleinen ja erityinen pappeus.* Kriisiytyneessä kirkollisessa tilanteessa suhtautuminen ajankohtaisiin ongelmiin riippuu jossain määrin siitä, mille kohtaa ”janaa” henkilö sijoittuu. Suhtautuminen viran luonteeseen riippuu todennäköisesti siitä, millaisena nähdään yleisen ja erityisen pappeuden välinen suhde. Pietistinen suunta on perinteisesti korostanut yleistä pappeutta. Silloin viran ajatellaan määräytyvän yleisen pappeuden perusteella melko käytännöllisenä kysymyksenä. Virka on kyllä useimpien mielestä välttämätön ja Kristuksen asettama, mutta se ei ole evankeliumin julistamisen kannalta ainutlaatuinen eikä tee tyhjäksi yleisen pappeuden perusteella tehtävää evankelioimistyötä.

Ortodoksisella suunnalla ”janan” toisessa päässä apostolista virkaa pidetään kirkon välttämättömänä tuntomerkkinä. Se saa joidenkin mielestä suorastaan sakramentaalisen luonteen, koska ilman virkaa ei ole oikeata evankeliumin julistamista ja sakramenttien hoitoa. Joku on jopa todennut, että kirkko toteutuu siellä, missä on oikea virka. Pietistisen suunnan edustaja todennäköisesti vastaa tähän, että hänen mielestään tosi kirkko toteutuu kaikkialla, missä uskovat pitävät esillä Jumalan Sanaa.

5. *Kaste ja uudestisyntyminen.* Kysymys evankelioivasta kristillisyydestä on toisinaan kulminoitunut ongelmaan kasteen ja uudestisyntymisen välisestä suhteesta. ”Janan” pietistisessä laidassa uudestisyntymiseksi nimitetään uskon tapahtumaa kasteen jälkeen. Ortodoksisessa perinteessä ajatellaan ihmisen uudestisyntyvän kasteessa. Näkemysten välirikko on joskus ollut hyvinkin voimakas.

Näkökulmaa muuttamalla voidaan kuitenkin helpottaa perusongelmaa jonkin verran. Useimpien keskustelijoiden mielestä kaste sakramenttina on olemuksellisesti syntistä koskeva tapahtuma. Kasteen lahja on itse Kristus, joka yksin on syntisen vanhurskaus. Vaikka tämän näkemyksen ohella korostettaisiin ihmisen jokapäiväistä parannusta ja uskoa (ja nimitettäisiin uudistumista uudestisyntymäksi), ei käsitys pelastuksen perustasta ja uskon lahjasta muutu.

Toisaalta on hyvä muistaa, että kaiketi kukaan ei ole tässä keskustelussa väittänyt kasteen pelastavan pelkkänä ”tehtynä tekona” ilman uskoa. Niinpä ”janan” molemmissa päissä käsitys keskivertosuomalaisen elävän uskon luonteesta on varsin samankaltainen. Kaste ja usko kuuluvat yhteen, sillä Kristus itse on armon sisältö.

6. *Ehtoollisyhteys*. Monien käytännön kysymysten kohdalla pohditaan lisäksi sitä, voidaanko vielä olla loukkaantumatta ”virkaa hoitavien kelvottomuuteen”. Ortodoksisen perinteen suunnalla kysymys ehtoollisyhteydestä on ollut vaikeampi kuin pietistisellä suunnalla. Tämä johtunee virkaa koskevista painotuksista. ”Väärän viran” kohdalla ei ole haluttu jatkaa ehtoollisyhteyttä, vaikka teologisesti asian ei ole haluttu johtavan donatolaisuuteen. Enemmän asian on nähty koskevan kysymystä harhaopista. Pietistisellä suunnalla kysymys ehtoollisyhteydestä ei ole noussut yhtä merkittäväksi, vaikka suhtautumisessa on ilmeisesti eroja eri teologioiden välillä.

Tässä ja monissa vastaavissa kysymyksessä lienee viisautta jättää tilaa erilaisille ratkaisuille. Olennaista olisi se, että erilaisia näkemyksiä edustavat teologit suostuisivat yhteisen perusteologian takaajiksi huolimatta siitä, että kaikki keskustelijat eivät ole teologian yksityiskohdista samaa mieltä muiden kanssa.

Summa

Tarkastelu osoittaa, että kirkkokäsityksestä käytävässä keskustelussa esiintyy kolme erilaista tekijää. Teologiset jännitteet riippuvat paljolti siitä, miten noita tekijöitä painotetaan.

näkymätön tosi kirkko

ulkonainen laitos

näkyvä kirkko (tunnusmerkit)

Epäselvyydet ja jännitteet nykyisessä keskustelussa johtuvat mielestäni osittain siitä, että kirkon vaikeudet jäsennetään eri tavalla. Janan pietistisessä päässä asioita tarkastellaan tosi kirkon ja ulkonaisen laitoksen välisenä jännitteenä (kaavion vasemmassa laidassa siis). Pietistinen perinne kritisoi herkästi kirkkolaitosta, koska kansankirkon puitteissa elävä usko katoaa yleisuskonnollisuuden alle. Puhe näkymättömästä ja näkyvästä kirkosta sijoittuu juuri tähän asetelmaan. Toisin sanoen pietistisessä perinteessä näkyvä kirkko samastuu aika pitkälle ulkonaiseen laitokseen. Kirkkolaitoksen ongelmien kohdalla on siksi taipumus korostaa tosi kirkon merkitystä.

Ortodoksisen luterilaisuuden perinteessä kirkon vaikeudet jäsennetään kaavion oikean laidan mukaan. Toisin sanoen asioita tarkastellaan siitä näkökulmasta, miten tosi kirkko toteutuu tuntomerkkien kautta näkyvällä tavalla. Kirkkolaitokselta odotetaan ennen kaikkea huolehtimista tuntomerkkien toteutumisesta. Ongelmien kohdalla on siksi tavallista esittää kirkkolaitokselle näkyvää kirkkoa koskevia vaatimuksia. Janan eri päissä kirkon ”kriisiin” vastataan siis kovin eri tavalla.

Miten kirkko sitten uudistuu? Janan pietistisessä päässä halutaan hedelmöittää kansankirkkoa, koska siinä ajatellaan olevan aina ongelmia. Kirkon uudistuksen ajatellaan löytyvän ekklesiolasta, jossa uskovien kesken eletään evankeliumia todeksi, olipa laitos minkälainen tahansa. Hedelmöittäminen tapahtuu evankelioivan toiminnan ja pienryhmien jne. avulla.

Janan puhdasoppisessa päässä kirkon ongelmien johtuvan siitä, että kirkon tuntomerkit eivät toteudu oikein. Siksi kirkon ajatellaan uudistuvan oikean viran ja puhtaan jumalanpalveluksen kautta.

Lopuksi:

- Näyttää siltä, että “janan” pietistisessä päässä pelätään näkyvän kirkon vaatimusten vievän merkitystä sydämen uskolta. Toisaalta puhdasoppisella suunnalla puolestaan epäillään pietistisen käsityksen hylkäävän kirkon tuntomerkit ja siirtyvän spiritualismiin. Kokonaisuuden tarkempi pohdinta voi estää väärinkäsityksiä ja virheellisiä jännitteitä eri tahojen välillä.
- Pietistisen ja ortodoksisen luterilaisuuden voi helposti yhdistää siten, että molemmat osapuolet suostuvat toimimaan yhdessä asettamatta toisilleen erityisiä vaatimuksia. Teologiset painotuserot eivät ole olennaisesti muuttuneet siitä, mitä ne olivat parikymmentä vuotta sitten instituuttia perustettaessa. Näkemykset joistain käytännön soveltamisista ovat vain nykyään jossain määrin erilaisia kuin ennen. Teologisesti kenelläkään ei pitäisi kuitenkaan olla mitään pakottavaa syytä ryhtyä nykyisessä tilanteessa vaatimaan muita ratkaisemaan kaikki ajankohtaiset ongelmat samalla tavalla kuin mihin oma perinne johtaa.
- Vaikka kunkin keskustelijan oman teologisen perinteen sydänäänät ovat epäilemättä henkilökohtaisella tasolla tärkeitä, aikamme keskustelua suhteellistaa kirkkomme teologinen tilanne. Kun kirkossamme vaikuttavien virtausten mukaan kaikki pääsevät taivaaseen, sovituksen Jumala rinnastetaan antiikin hirviöihin, ja Isä-Jumalasta puhumista pidetään patriarkaalisena väkivaltana, on myöhäistä kiistellä kirkkoveneen purjeiden mallista. Tärkeämmäksi nousee se, mikä yhdistää kaikkia uskonvanhurskauden julistajia. Siksi keskinäisiä kiistoja tarkasteltaessa saattaisi olla hyödyksi suhteuttaa näkemyksiä koskevat kannat kirkkohistorialliseen yleistilanteeseen.